

KRAVAJ U SVADBENIM OBIČAJIMA JUŽNIH SLAVENA

MILANA ČERNELIĆ
Etnološki zavod Filozofskog fakulteta
41000 Zagreb, Đ. Salaja 3

UDK 392.8
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 9. XII. 1989.
Prihvaćeno: 29. I. 1990.

Članak se bavi razmatranjem pojave obrednog peciva pod imenom *kravaj* u svadbenim običajima južnih Slavena u istočnim dijelovima južnoslavenskog panonskog prostora, u istočnoj Srbiji te u dijelovima Bugarske i Makedonije. Analiza pojave, uloge i postupaka s *kravajem* pokazuje da je *kravaj* u osnovi vrsta svatovskog kolača, premda se u pojedinostima razlikuje od područja do područja (osobito istočno panonsko područje u odnosu na ostale regije). U završnom osvrtu autorica posvećuje osobitu pažnju pokušaju rješavanja pitanja etimologije riječi *kravaj*. Pri tome dosadašnja opće prihvaćena tumačenja smatra pojednostavnjenim i jednostranim, a svoju interpretaciju zasniva na lingvističkim pravilima i etnološkim činjenicama.

Obredna peciva imaju važnu ulogu u životu i običajima južnih Slavena. Na Balkanskom prostoru nalazimo tragove u svoj njihovoj raznolikosti i viševrsnosti s obzirom na nazive, oblike i funkciju. U našoj analizi postavili smo određene okvire uzimajući u obzir dva kriterija: prvo, ograničili smo se na naziv *kravaj* i njegove regionalne varijante, drugo, pojavu i funkciju obrednog peciva s tim nazivom razmatrat ćemo u okviru južnoslavenskih svadbenih običaja. Naziv *kravaj* za jednu od vrsta obrednog peciva predstavlja dio slavenskog tradicijskog nasljeđa.

Pecivo pod imenom *kravaj* javlja se u svadbenim običajima u istočnim dijelovima južnoslavenskog panonskog prostora (istočna Slavonija, Baranja, Vojvodina), u istočnoj Srbiji te po Makedoniji i Bugarskoj. Treba reći da se varijante naziva *kravaj* javljaju i u nekim udaljenijim područjima od ovdje naznačenih, no koliko je zasad poznato izvan okvira svadbenih običaja. U Sloveniji u Dolenjskoj imenom *kravajc* nazivaju vrstu malih kruščića od prosenog brašna, a u Beloj Krajini božićno pecivo, za koje su potvrđene još i varijante naziva *kravajica* i *krvajica*;¹ u Hrvatskom zagorju i Prigorju tim nazivom označuju vrstu kruha, a u Žumberku *krvajca* označuje kukuruzni kruh.² Podaci koji se odnose na ove regije sasvim su opći i nedovoljno etnološki istraženi. U istočnoj Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj *kravaj* je osim u svadbenim običajima potvrđen i u običajima vezanim uz porod, nešto manje u pogrebnim običajima te u običajima godišnjeg ciklusa. U ovim regijama *kravaj* ima važnu ulogu i u navedenim običajima, no za ovaj prikaz nećemo ulaziti u analizu tih podataka. Ovdje ih navodimo radi sagledanja o raširenosti *kravaja* uopće na južnoslavenskom prostoru. Potvrde o *kravaju* u značenju kolač, pecivo nalazimo na albanskom jezičnom području (prema općem podatku iz etimološkog rječnika te na Kosovu napose uz porod).³ S područja Dubrovnika naziv *kravaj* potvrđen je u 16. stoljeću u djelima pisaca Vetranića,

Nalješkovića i Držića, a taj naziv poznaje i Zadrani Petar Zoranić u istom značenju kao i u dubrovačkih pisaca.⁴ Za ova jadranska područja nedostaju podaci i u starijoj i u novijoj etnološkoj građi, no navedene potvrde su značajne i upućuju na potrebu daljih traganja za nazivom *kravaj*. Zato će biti zanimljivo navesti dijelove teksta u kojima se riječi *kravaj* i *kravajac* javljaju u djelima navedenih pisaca.

Primjer 1. Mavro Vetranic Čavić, »Posvetište Abramovo.«⁵
»...Spravite kravaja i bilih pogača...«

Primjer 2. Nikola Nelješkić, »Komedija 1.«⁶
»...Ona ti kravaja ne umije zamiesit...«

Primjer 3. Marin Držić, »Plakir.«⁷
»...Mliečca namuzao, kravajca ugrizah, sirca prigrizah...«

Primjer 4. Marin Držić, »Prikazivanje poroda Jezusova.«⁸
...šalje Šišmana da im pošalje... »maja i strina... konjestrih pun jaja i grivnu smokava, dva dobra kravajca i dobru piplicu...«

Primjer 5. Marin Držić, »Posvetište.«⁹
»...Sestice, pak mu daj košuljom ubrusac,
dva sira i kravaj i crljen klobučac...«
»Umieste kravaje, trpezu napravte i sveha neka je,
tuj liepo pripravte... da počnu blagovat.«

Primjer 6. Petar Zoranić, »Planine.«¹⁰
»...i to rekši naredi sinam da me niku ko puta
doprate, i daf mi kravajac i vrnicu vinca za brašno,
uputih se spram istoku grede...«

Dakle, raširenost naziva i pojave *kravaja* uopće, obuhvaća sjeveroistočna, istočna, jugoistočna i južna južnoslavenska područja i nekoliko užih susjednih regija u sjeverozapadnim dijelovima Jugoslavije, u Sloveniji i Hrvatskoj. Zanimljivo je da je u posljednjem slučaju riječ o područjima koja se nalaze na razmeđu različitih kulturnih strujanja i povezuju tri kulturna arela jugoistočne Evrope: panonski, dinarski i istočno-alpski.

U svadbenim običajima *kravaj* se javlja u donekle različitim značenjima i s regionalnim varijantama naziva. Osnovno značenje naziva jeste svatovski kolač. U istočnim i jugoistočnim područjima *kravaj* označava gotovo svugdje upravo jednu od vrsta svatovskog kolača. Različiti su njegovi oblici, namjena i običajni postupci u kojima sudjeluje kao njihov sastavni dio. U ovim područjima osim *kravaja* javljaju se i svatovski kolači s drugim nazivima. Svaki od njih ima svoju određenu funkciju i važnu simboličnu ulogu u svadbenim običajima. Dakle, riječ je o području u kojemu prevladava bogatstvo vrsta svadbenih kolača s nizom specifičnih obrednih postupaka vezanih uz njegovu pripremu i funkciju u svadbenim običajima.

Sam način pripreme *kravaja* ima važnu ulogu, osobito u Bugarskoj i Makedoniji. Postupci koji ga prate kao i tekstovi pjesama koje žene mjesilje tom prilikom pjevaju izražavaju u prvom redu težnju da se magijski djeluje na potomstvo mladenaca.

Cijeli obred miješanja i pečenja *kravaja* protkan je simboličnim značenjima koja su vezana uz spolnost i plodnost.¹¹ U istočnoj Srbiji također su potvrđeni i naglašeni obredi pripreme svatovskog kolača ali tu se ne radi o *kravaju*, već o svatovskim kolačima s drugim nazivima. I u Bugarskoj i Makedoniji simbolični ceremonijalni obred miješenja i pečenja svadbenog kolača nije nužno vezan baš samo uz *kravaj*. U cjelini uzevši, u istočnom i jugoistočnom području, obred pripreme svatovskog kolača važan je dio svadbenih običaja uz regionalne razlike s obzirom na njihovu vrstu i nazive. Osim toga, raznovrsna reljefna ornamentika, osobito naglašena na bugarskim *kravajima*, nadovezuje se na naznačena simbolična značenja koja prate obred pripreme *kravaja*.

Uloga *kravaja* i postupci s njim u svadbenim običajima iskazuju se na različite načine od mjesta do mjesta odnosno od područja do područja. *Kravaj* je često vezan uz osobu nevjeste, bilo da je riječ o određenim simboličnim postupcima same nevjeste bilo da se takvi postupci odnose na njih. Navest ćemo pojedine primjere. U Budžaku u istočnoj Srbiji prije odlaska nevjeste iz roditeljske kuće u podrumu se lomio *djevojački kravaj*. To se činilo u podrumu da ih nitko od starijih ne bi vidio.¹² U okolici Knjaževca *kravaj* ima važnu ulogu još na predsvadbenom sastanku zvanom *ogledi* ili *ogladi*, koji se održavaju paralelno u obje svatovske kuće. *Ogladnike* poziva djevojka koja je »nenačeta« i ima žive roditelje. Ista djevojka toga dana mijesi i peče *presan kravaj* (bez kvasca) i ukrašava ga raznobojnim nitima vunice (što služi kao zaštita od uroka) i jabukom u koju svekar zabode dukate ili starinske novce. Ovako iskićen *kravaj* stavlja se u čistu, neupotrebljavanu maramicu, koja se ne vezuje. Djevojka koja je mijesila *kravaj* nosi ga u kuću nevjeste. Kad mladoženjini gosti dođu pred kuću, zastanu pred ulazom, a djevojka se s *kravajem* izdvaja i brzo ulazi u kuću, pri čemu nikoga ne gleda niti s kime razgovara, ostavlja *kravaj* i odmah se vraća ostalima i tek tada svi redom ulaze u kuću. Svekar prvi novcem daruje *kravaj*, a za njim mladoženja pa ostali. Kada je darivanje *kravaja* završeno, *djever*, brat djevojke, izvodi nejestu među goste. Zaručnici sada ljube svatove u ruku za što nejestu dobije novac. Na kraju prilazi svekru, ljubi i njega u ruku, a on nju u čelo te joj predaje *kravaj*. Nevjesta pokupi novac s *kravaja*, a kolač kasnije podijeli djevojkama da bi se i one uskoro udale. Istim postupkom priprema se *kravaj* uoči svadbe u obje kuće, kada se ujedno kiti *sabornjak* (svatovska grana zabodena u kolač) i pletu vijenci. Na dan svadbe kada svatovi dođu po nejestu svekar nejesti ponovo daruje *kravaj*.¹³ U Jelašnici, u području Nišave u jugoistočnoj Srbiji, mladoženjina majka mijesi male okrugle *kravajčice* i dijeli ih djevojkama koje pletu vijence.¹⁴ U nekadašnjem Timoćkom srezu *kravaj* također ima važnu ulogu u svadbenim običajima počev od *ogleda*, s tom razlikom što su običajni postupci nešto drukčiji od onih u okolici Knjaževca, premda su neki

elementi u vezi s *kravajem* istovjetni. Prije nego *ogledani* krenu iz mladoženjine kuće u djevojačku, umijese osam pogača i deveti *kravaj*, da se to nađe među ostalim prilozima u hrani koje nose sa sobom. Ovaj je *kravaj* bogato ukrašen *izvijenom kitkom* od raznovrsnog cvijeća. Na crvenu ili bijelu svilu naniže se novac koji se stavi u kitku, na sve se to stavljaju ogledalo, češalj, sapun i drugo, a preko svega svijeća na koju je nanizano krupno zrno, a oko svijeće obavijena je crna svila. Sve zajedno se stavi na *šamiju* i *jašmak* te se obavije povećim *peškirom*. U kući nevjeste djevojka je izolirana u jednoj od sporednih prostorija. Nevjestina majka odvodi buduću svekrvu do nevjeste da se upoznaju. Svekrva izvadi *kravaj*, razveže ručnik, uzme tanku svijeću, izmjeri svoju snahu njome, zapali je, daje nevjesti u ruku, a zatim izvadi *jašmak* i opaše je njime, daje joj ogledalo, sapun i češalj, a *kravaj*, *kitku* i *šamiju* odnese na *sofru*. Ovdje slijedi darivanje *kravaja* koje započinje svekar, a popraćeno je to pogađanjem između dvije svatovske strane. Nevjestina majka pokupi novac s *kravaja* i uzme *kitku*, odnese je i predaje svojoj kćeri. Kada se *ogledani* razidu ostaje nevjesta sa svojom drugaricom u sobi. Sada će se drugarica zakriti donesenom kitkom i razlomiti *kravaj*, pa ga zajedno s nevjestom pojesti, ako ima žive roditelje. Nekada je lomljenje *kravaja* bio poseban obred radi kojega su se okupljali svatovski učesnici.¹⁵ U području Leskovačke Morave zanimljiv je postupak blagoslova nevjeste s *kravajem*. *Stari svat* donese od kuće *kravajče* (taj oblik naziva se čest u Srbiji) na kome je grumen soli, dotakne njime nevjestu u čelo, potiljak i u obje sljepoočice tri puta ponavljajući postupak. Za njim isto učini i *kum*. Nakon tog obreda nevjesta zaigra kolo, a *kum* i *stari svat* lome joj *kravaj* nad glavom.¹⁶

U Maleševu u Makedoniji mijesi se *kravaj* u kući mladoženje kada se odlazi u prosidbu djevojke. Djevojci ga treba odnijeti prije subote, jer se taj dan smatra danom zlih duhova. Preko *kravaja* djevojka, a preko nje i njezina porodica, stupa u određeno dioništvo s momkovim domom i uspostavlja vezu s duhovima predaka mladoženjinog roda, kako to tumači autor D. Nedeljković.¹⁷ U selu Peštani na Ohridu nekoliko dana pred vjenčanje žene i djevojke peku puno malih *kravajčinja* u obje svatovske kuće. Nekoliko njih nose te *kravajčinje* prilikom pozivanja u svatove i daruju ih pozvanima. Prije nego što nevjesta napusti roditeljsku kuću majka joj daje *kravajče* koje ona baca preko krova kuće za sreću roditeljskog doma. Ponekad se isti postupak ponavlja s *kravajem* i pred mladoženjinom kućom, a taj *kravaj* nevjesti daruje mladoženjina majka ili ga ona donese od svoje kuće.¹⁸ Slično je u Tatar Pazardžiku u jugozapadnoj Bugarskoj gdje je *kravaj* sastavni dio dara koji pozivač daje pozvanima u svatove.¹⁹

Prema jednom općem podatku za Bugarsku, kao i u nekim krajevima istočne Srbije, *kravaj* peku žene u momkovoju kući i pletu vijence, pa se prema ovim postupcima taj dan naziva *vijenac* ili *kravaj*. *Kravaj* je okrugao kolač s rupom u sredini. Mlade žene nose djevojci uz *kravaj* vijenac, češalj, ogledalo, greben, cipele i drugo kao dar budućeg muža.²⁰ U Gornjoj Lipnici u području Trnova u sjevernijim dijelovima centralne Bugarske drugi dan svadbe nevjesta mijesi nevjestinski

kravaj od kiselog tijesta, okruglog oblika s rupom u sredini. Taj *kravaj* nalikuje zabrađenoj ženskog glavi. Nosi se na zdenac kada nevjestu svatovi prate na vodu. Tu se lomi i nevjesta ga dijeli prisutnima. Šest tjedana iza svadbe nevjesta mijesi deset do petnaest *kravaja* i dijeli ih svojim rođacima.²¹ U okolici grada Koinare u sjeverozapadnoj Bugarskoj nevjesta koja se udala pred godinu dana mijesi na Đurđevdan pleteni nevjestinski *kravaj*, također s rupom u sredini, ukrašen na različite načine. Tako se npr. modelira vrabac na *kravaj* da bi nevjesta rodila sina. Nvjesta nosi kroz selo puno *kravaja* i dijeli ih svakome koga sretne.²² U području Gabrovo u centralnoj Bugarskoj prave se *kravaji* u obliku slova S namijenjeni momčiću i djevojci, koji prate mladence na dan svadbe.²³

Ponegdje u Srbiji *kravaj* zna biti namijenjen i mladoženji, a ponekad i njegovim ukućanima. U Budžaku, u istočnoj Srbiji, za vrijeme prve posjete zeta rodbini svoje žene, njezina majka ovije oko zetovljeve glave *kravaj* sa svijećom i cvijećem da bi se bolje slagali.²⁴ Nakon blagoslova u okolici Knjaževca nevjestina mati kiti zeta tkanicama na kojima visi »mladoženjin *kravaj*«, a same tkanice okićene su novcem.²⁵ U području Timoka nevjestina mati umijesi *kravaj* i izvije kitu cvijeća u koju stavi crveni konac na kome je sitan novac, a povrh dvije tri *cvancike* (starinski novac), uvije kitu u crvenu svilu i stavi je na *kravaj* i odlazi zetu u goste. To čini drugi dan svadbe. *Kravajem* daruje zeta, kćer i tom prilikom sve prisutne svatove.²⁶ U Pustoj Reci u Leskovačkoj Moravi prije posjeta nevjestinih roditelja njezinom novom domu nakon svadbe umijese više *kravajčića* i u svaki stave po jedno jaje, a u poneke dva ili tri jaja. Kada stignu u kuću mladoženje, nakon što svi posjedaju za stol, nevjestin otac stavi na stol sve *kravajčiće* i počne ih dijeliti. Ocu mladoženje daje *kravajčić* s tri jaja, a zetu, kćerki i majci mladoženje sa po dva, a svima ostalima sa po jednim jajetom.²⁷

Kravaji su nerijetko vezani za ulogu kuma, pa se u Bugarskoj od svih svadbenih kolača najvažnijim smatraju *kumovi kravaji*. Ukrašeni su različitim simboličnim prizorima.²⁸ Ponegdje se kumu *kravaji* pripremaju u obje kuće, a ponegdje samo u kući nevjeste. U Grlištu u okolici Zajčara u sjeveroistočnoj Srbiji nevjestina majka dijeli *kravajčiće* kumu i starom svatu.²⁹ U selima Matejevac, Hum i Malča u području Nišave u jugoistočnoj Srbiji na grane zabodene u svatovski kolač *sabornjak* zatakne se po jedna jabuka i tri *kravajčeta*. Tako ukrašen kolač stoji na svadbenoj trpezi pred kumom i *starojkom* koji ga lome nad glavama mladenaca.³⁰ Neka sela u okolici Gabrova u Bugarskoj pripremaju *kravaj* namijenjen kumu, ponegdje samo u kući nevjeste, a ponegdje u obje kuće.³¹ Zanimljivi su podaci koji se odnose na područje Trnova u Bugarskoj. Objе kuće treba da daruju kuma *kravajem*. Kada svatovi idu po mladoženju predaju kolač kumu i traže otkup. U Ledeniku se sjećaju da su se nekada *kravaji* darivali zavijeni u crvenu maramu. Ovdje su *kravaji* bogato ukrašeni. Na četiri mjesta se modeliraju ptice od tijesta pored kojih se zataknu četiri stabljike poriluka, od čijih se glava oblikuje lepezast ukras. Među poriluk zataknu se grančice šimšira, bosiljka i muškata i nanizane kokice, a po rubu kolača na četiri mjesta i crvene paprike. Negdje se kumov *kravaj*

ukrašava s bosiljkom i s četiri drvca u koja se zabodu orasi. Kada se *kravaj* predaje kumu među bosiljak i orahe stavlja se pečena kokoš.³² U području Nišave u jugoistočnoj Srbiji *kravaj* je sastavni dio svatovske grane. Ovdje se, kako smo već spomenuli, na ogranke grane u kolač stavlja po jedna jabuka i tri mala *kravaja*.³³

Podaci koji se odnose na kravaje čiji je sastavni dio svatovska grana dvostruko su zanimljivi. S jedne strane, zato što je svatovska grana potvrđena u svim istočnim područjima u kojima postoji *kravaj*, a s druge strane, zbog toga što ukrašeno svatovsko drveće zabodeno u kolač nalazimo u selu Otok kod Vinkovaca u istočnoj Slavoniji s imenom *kravalj*. Osim *kravalja*, koji je ovdje kumov dar nevjesti, kuma nosi u velikoj zdjeli još i pečenu svinjsku glavu.³⁴ U susjednoj Vojvodini u svadbenim običajima *kravalj* postoji kod stanovnika različitog etničkog porijekla: kod Srba i kod hrvatskih etničkih skupina Šokaca i Bunjevaca.³⁵ U ovom području *kravalj* označava prilog u hrani koji donose u prvom redu svi svatovi, dok se ponegdje posebno ističe *kumov kravalj* (Bunjevci) ili *kumov i starosvatski* (Šokci i Srbi). Obično se kumov *kravalj* izdvaja od ostalih količinom i kvalitetom. Po vrsti hrane koju sadrži, *kravalj* se razlikuje od mjesta do mjesta, ali su osnovni sastavni dijelovi uglavnom svugdje isti: pečenica, boca vina, sitni kolači i svatovski kolač, koji je u novije vrijeme zamijenjen tortom. Zanimljivo je što se u nekim starijim izvorima za subotičke Bunjevce navodi da je *kravalj* oznaka samo za kolač koji svatovi nose na dar bez ostalih uobičajenih priloga u hrani, kako je to opće rašireno u istočnopanonskom prostoru.³⁶ Na nekim bunjevačkim salašima u okolici Sombora ističu da je *kravalj* nekada bio svekrvin dar nevjesti još na zarukama i da mu je sadašnje značenje novijeg datuma.³⁷ Među Bunjercima u južnoj Mađarskoj naziv *kravalj* potvrđen je samo u Bikiću a označuje kolače koje kuma iznosi na stol pred mladence i nudi ih da se njima posluže.³⁸ *Kravalj* kao prilog u hrani poznaju i Bunjevci u okolici Budimpešte.³⁹ Na ovom mjestu treba navesti da je kao oznaka za žene koje donose *kravalj* uobičajena izvedenica *kravaljuše* kod Šokaca u Bačkoj, kod Srba u selima na južnoj strani Fruške Gore u Srijemu i kod Bunjevaca u Erčinu u okolici Budimpešte.⁴⁰ Prema drugom kazivanju iz istoga sela, *kravaljuše* su svatovski uzvanici koji nisu u rodbinskoj vezi s mladencima.⁴¹ Zanimljivo je da se isti naziv vezao uz običaj plesa s nevjestom koji su Bunjevci preuzeli od mađarskog stanovništva, a koji se u pojedinim bunjevačkim selima u južnoj Mađarskoj označava kao *igra za kravaljuše*.⁴²

Stariji podaci za bunjevačko područje u okolici Budimpešte za pojavu analognu *kravalju*, no u nešto drukčijem obliku, potvrđuju naziv *kumovina*. *Kumovina* se razlikuje od *kravalja*, osim što je isključivo kumov dar, jer pored priloga u hrani i piću sadrži još i svatovsku granu.⁴³ Zbog toga je zanimljivo da kod vojvodanskih Šokaca osim *kravalja* kum i stari svat donose još i posebnu svatovsku granu.⁴⁴ Osim toga, svatovska grana poznata je i drugdje u istočnoj Slavoniji. Ovi podaci nisu nevažni niti u odnosu na neke oblike bugarskih kravaja, kao ni u odnosu na *kravalj* u Otoku u istočnoj Slavoniji.

U sjeveroistočnim dijelovima Jugoslavije odnosno u istočnijem panonskom arealu *kravalj* se pojavljuje u nešto drukčijem značenju i obliku od *kravaja* u istočnim i jugoistočnim dijelovima južnoslavenskog prostora. Opsežnija terenska istraživanja svadbenih običaja kod Bunjevaca u Vojvodini kao i kod Bunjevaca koji žive na području Mađarske, osim što su potvrdila pojavu *kravalja* u opisanom značenju, pokazuju i neke elemente srodne svadbenom kolaču (koji se ovdje naziva *pletan kolač*), to jest *kravaju* u istočnim dijelovima južnoslavenskog područja, a i svadbenim pecivima uopće u tim regijama.⁴⁵ Neke od tih postupaka s *kravajem* navodili smo u ranijim primjerima. Nevjesta siječe i dijeli *pletan kolač* kod Bunjevaca u okolici Sombora (svekrvin kolač) i u južnoj Mađarskoj (kumov kolač) dok u okolici Budimpešte još na zaručama to čini kum i baca komadiće kolača među prisutne koji se za njih otimaju.⁴⁶ U bunjevačkim naseljima u južnoj Mađarskoj na *pletan kolač* svi svatovi stavljaju novac koji pripada nevjesti.⁴⁷ Zanimljiva je pojava u odnosu na opisani obred blagoslova u području Leskovačke Morave, da pri blagoslovu mladenaca u okolici Budimpešte jedan od svatovskih časnika udara mladence u leđa kolačem koji ima rupu u sredini.⁴⁸ Osim ove podudarnosti, uočili smo da ponegdje u Bugarskoj *kravaj* ima isti, očigledno simboličan oblik.

Mnoge od ovdje naznačenih pojedinosti zanimljive su, jer se neke pojave i postupci koji se u nekim područjima vezuju uz *kravaj* ispoljavaju na drugi način i ne nužno u vezi s *kravajem* u teritorijalnim okvirima u kojima je *kravaj* poznat. Naziv se vezuje uz različite pojave i postupke. U osnovi je *kravaj* uvijek oznaka za vrstu svatovskog kolača (s izuzetkom Otoka gdje je naziv prenesen samo na svatovsku granu zabodenu u kolač). To je zajednički element koji povezuje sva područja u kojima je *kravaj* potvrđen u svadbenim običajima, bez obzira na raznovrsnost oblika, obreda, postupaka i značenja *kravaja* u pojedinačnim užim ili širim regijama.

Na ovom mjestu nećemo ulaziti u analizu pokušaja tumačenja simboličnog, magijskog i mitološkog značenja *kravaja*, jer bismo ušli u problematiku za koju je potreban znatno širi pristup. Međutim, prikazana građa o *kravaju* u južnoslavenskim svadbenim običajima, daje nam mogućnost da pokušamo prići pitanju etimologije riječi *kravaj*. Praslavenski oblik naziva jest *korvaj*, a poznat je i u drugim slavenskim jezicima: u ruskom, bjeloruskom i ukrajinskom kao *korovai*, *koravai*, u poljskom kao *korowaj*, u češkom i slovačkom *kravai* i u bugarskom *kravaii*. Dosadašnji pokušaji tumačenja etimologije riječi *kravaj* i ostalih njezinih slavenskih varijanti prilično su ujednačeni. Lingvistički je opće prihvaćeno tumačenje da je riječ *kravaj* izvedenica od imenice *krava* s pomoću sufiksa *-aj* (ruska varijanta *korovai* od *korova*). Većina lingvista svoje mišljenje o etimologiji *kravaja* svode samo na tu konstataciju, prihvaćajući jedni od drugih uobičajeni pristup etimologiji ovoga termina.⁴⁹

Neki autori pokušavaju potkrijepiti svoja detaljno izložena mišljenja koristeći se, osim lingvističkih kriterija, i mogućim simboličnim značenjima samoga *kravaja*. Trubačev prihvaća mišljenje da je praslavenska riječ *korvaj* nastala od

korova (krava) navodeći da u svadbenom obredu krava služi simbolom nevjeste, što je u potpunoj suglasnosti s etimološkim i historijskim označavanjem krave kao femininun tantum, pa se otuda suština *korovaja* konfrontira – nevjesta – korova kao muško načelo ženskom »korovai jest bik ženik«. Prvotno značenje riječi *korvaj* označava oduhovljeno lice, aktivnog muškog izvodača bračnih ceremonija.⁵⁰ Čini se da je mišljenje Trubačeva pod utjecajem Ivanova i Toporova, na čiji se detaljni prikaz simboličke *kravaja* u svadbenim običajima i poziva. Ivanov i Toporov posvetili su puno prostora simboličnim i mitološkim aspektima uloge *kravaja* i u tim su okvirima pristupili i etimologiji same riječi, a u svojim tumačenjima otišli su mnogo dalje od Trubačeva. Zapravo su prihvatili već ranije utvrđenu etimologiju u vezi s kravom i razradili je u prvom redu iz ugla mitologije, polazeći pri tome od direktne asocijacije kako oblika samoga *kravaja* (kravlje vime, rogovi) tako i životinjske ornamentike na *kravajima* (osim krave i bika i druge se domaće životinje i ptice javljaju kao ukras na kolaču) oslanjajući se pri tome i na tekstove u kojima se *kravaj* spominje u vezi s rogatim životinjama. Premda su njihova tumačenja s jedne strane iscrpna, s druge su strane jednostrana, a s lingvistikom gotovo da nemaju dodira, pa na ovom mjestu nećemo navoditi njihovo mišljenje koje se doimlje prilično nategnuto.⁵¹ Već smo napomenuli da bi te aspekte uloge *kravaja* trebalo razmatrati iz više pravaca. Zanimljivo je da je još i Škok, premda prihvaćajući uvriježeno lingvističko tumačenje, napomenuo da sufix –aj »služi doduše samo za izvođenje apstrakta od glagolskih osnova,« a kasnije i Trubačev slično konstatira da se radi o tipičnoj izvedenici od glagola s očuvanom cjelovitom vezom s glagolima na –eti i –iti. Trubačev, u slučaju *korvaja*, imeničku izvedenicu na –aj ubraja u malobrojnu grupu izvedenica izgrađenih po neproduktivnim modelima.⁵² Upravo činjenica da se imenička izvedenica na –aj tvori od glagolske osnove poslužila nam je kao polazište da uočimo neke nove mogućnosti tumačenja etimologije riječi *kravaj*.⁵³ U tom smislu zanimljiv se čini glagol *kraviti* u osnovnom značenju rastopiti, topiti, koji također ima staru osnovu koro-. Taj se glagol može dovesti u vezu sa staroslavenskim okrijati u značenju osvijestiti se, popraviti se (od nesvijesti i krevati – njegovati, grijati se, te s bugarskim nakravjam u značenju ojačavam i kraven – debeo te sa češkim krati – ozdravljati.⁵⁴ Izvođenje imenice na –aj od glagolske osnove lingvistički je pravilno, a osim toga niti prenesena značenja glagola *kraviti* nisu u neskladu sa simboličnom ulogom *kravaja* u svadbenim običajima. Zato iznenađuje što su se lingvisti oslanjali u ovom slučaju na imeničku, lingvistički netipičnu, izvedenicu i povelili se za »direktnom asocijacijom«, bez sagledavanja širih simboličnih konotacija *kravaja*. Škok spominje i pretpostavku Vaillanta da je prvotno značenje ovoga glagola »razdvojiti, izvaditi iz kalupa mliječni kruh koji se zove korovaj – kravaj«, što bi zapravo bio obrnut put tvorbe riječi od onoga koji nam se ovdje činio kako lingvistički tako i etnološki vjerojatnijim, jer sugerira određena simbolična značenja koja potkrepljuju etnološke činjenice.

Tek naznačeni postupci i pjesme koje prate pripremu *kravaja* bogatstvo ornamentike kao i običaji vezani uz *kravaj* te sam njegov naziv u svadbenim običajima obiluje magijskim i simboličnim konotacijama koje smo na ovom mjestu bili u mogućnosti samo spomenuti. Bilo bi zanimljivo upustiti se u dublju analizu i tih aspekata uloge *kravaja* u svadbenim običajima, u običajima uopće i u prehrani, no takav sveobuhvatan pristup može biti predmetom samo jedne šire studije.

BILJEŠKE

- 1 Rajko Ložar, *Narodopisje Slovencev* 1. Ljubljana, 1944, 196.
- 2 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (dalje: ARJ), 5. Zagreb: Jugoslavenska akademija 1898–1903, 487, pod: *krāvāj*. Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* 2, Zagreb, 1972, 184, pod: *krāvāj*. Milko Popović. *Sintaksa i rečnik žumberačkog dijalekta*. Zagreb, 1941, 37.
- 3 Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg, 1891, 177. Gliša Elezović, *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta*, Srpski dijalektološki zbornik 4, Beograd, 1932, 321. V. Milosavljević, *Prilog proučavanju običaja oko novorođenčeta*, Glasnik muzeja Kosova i Metohije 4–5, Priština, 1959–1960, 319.
- 4 Petar Skok, N. dj., 184. ARJ 5, 487.
- 5 *Stari pisci hrvatski* 4, Zagreb, 1872, 251.
- 6 *Stari pisci hrvatski* 5, Zagreb, 1873, 184.
- 7 *Stari pisci hrvatski* 7, Zagreb, 1875, 126.
- 8 Isto djelo, 441.
- 9 Isto djelo, 447, 478.
- 10 *Stari pisci hrvatski* 16, Zagreb, 1888, 71 (55b).
- 11 Ove je aspekte uloge *kravaja* iscrpno obradio: Hristo Vakarelski: *Svadbenata pesen. Mestoto i sluzbata i v svadberija obred*. Izvestija na narodnja Ethnografski muzei v Sofija 13, Sofija, 1931, 1–129 (*kravaj*, 26–34).
- 12 Nikola Pantelić, *Etnološka građa iz Budžaka*. Glasnik Etnografskog muzeja (dalje: G1EM) 37, Beograd, 1974, 209.
- 13 Ljubomir Reljić, *Svadbeni običaji u okolini Krnjačevca*, Razvitak 5/1, Zajčar, 1965, 69, 70, 72.
- 14 Sunčica Mihailović, *Svadbeni običaji u Nišavi* G1EM 34, Beograd, 1971, 91.
- 15 Marinko Stanojević, *Svadbeni običaji u Timoku*, Letopis Timočke Eparhije 3, Zajčar, 1925, 59, 60, 63.
- 16 Dragutin Đorđević, *Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi*. Srpski Etnografski zbornik dalje: SEZb 70, Beograd, 1958, 473.
- 17 Dušan Nedeljković, *Đurđevdansko jagnje i «kravaj» kao participacioni relikv primitivnog kolektivnog mentaliteta*, Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu 4, Beograd, 1938, 6.
- 18 Robert Leibman, *Wedding custom in the Ohrid village of Peštani*, Makedonski folklor 5/9–10, Skopje, 1972, 127, 136.
- 19 Valtazar Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena*, Zagreb, 1874, 254.
- 20 Bugarski narodni običaji, *Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku* 8, Zagreb, 1865, 252.
- 21 Velička Georgieva, *Za obrednite hjabove v «v Velikot» rnovsko*. Bugarska etnografija 1/2, Sofija, 1975, 60.
- 22 Nikola Cenkulovski, *Obredni hjabove ot grad Koinare*. B'lgarski folklor 4/3, Sofija, 1978, 59, 60.
- 23 Jana Rodieva, *Za s'vremenata svatbena obrednost* (po materiali ot Gabrovski okr'g). B'lgarska etnografija 3/3–4, Sofija, 1978, 26.
- 24 Nikola Pantelić, N. dj., 212.
- 25 Ljubomir Reljić, N. dj., 72.
- 26 Marinko Stanojević, N. dj., 80, 89.

- 27 Dragutin Đorđević, N. dj., 483.
- 28 Hristo Vakarelski, *Bulgarische Völkskunde*, Berlin, 1969, 290. Daljnji podaci koji se odnose na bugarske *kravaje* sasvim su sigurno nepotpuni, jer smo mogli koristiti samo dostupne izvore.
- 29 Nikola Pantelić, *Ženidbeni običaji u opštini Zajčtar*, G1EM 42, Beograd, 1975, 373.
- 30 Suntića Mihailović, N. dj., 92.
- 31 Jana Rodieva, N. dj., 26.
- 32 Velička Georgieva, N. dj., 60.
- 33 Suntića Mihailović, N. dj., 92.
- 34 Josip Lovretić, *Otok, narodni život i običaji*, Zbornik za narodni život i običaje 2, Zagreb, 1897, 45.
- 35 Miloš Škaljić, *Život i običaji Planinaca pod Fruškom Gorom*, SEZb 24, Beograd, 1924, 106. Dragica Stojanac, *Ženidbeni običaji u Srijemu* (Bobota, Sv. Laze...), Arhiv Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu (dalje: EZ FFZ) SR 161. U. M. *Običaj svatovski u Sremu*, Serbskij Letopis za godinu 1845. 19/70, Budim, 1845, 63, 64. Sofija Dimitrijević, *Etnološka istraživanja u okolini Sombora*, Rad Vojvodanskih muzeja (dalje: RVM) 18–19, Novi Sad, 1969–70, 93. Bogdan Čiplić, *O ženidbi i udabi u srednjem Potisju*, G1EM 5, Beograd, 1930, 121, 122. Antal Hadžić, *Szerbek Bacs—Bodrog vármegye egyetemes monografiája* 1, Budapest, 1909, 375. Đorđe Bota, *Život i običaji narodni u Jarkovcu*, Zbornik Matice srpske, Serija društvenih nauka 9, Novi Sad, 1954, 134. Mile Popov, *Svadbe u severnom Banatu*, RVM 18–19, Novi Sad, 1969–70, 63. Stjepan Bartolović, *Stari svatovski običaji u Baču*, Klasje naših ravni 6/1–2, Zagreb, 1944, 31. Antun Kesejić, *Svadbeni običaji iz Bača*, Arhiv Odbora za narodni život i običaje JAZU (dalje: ONŽO) sign. NZ 7^a. Isti autor, *Svatovski običaji iz Bođana*, EZ FFZ SR 31. Szárics Jenő, *A Bunyevácok, Regélő Pesti Divatlap* 82, Budapest, 1842, 887. Antunovic József, *A szabadkai dalmata népszokások, rövid történeti ismeretessel*, Házank 1/2–3, Budapest, 1858, 214. Iványi István, *A szabadkai bunyevácok és szokásai*, Ethnographia 2, Budapest, 1891, 197. Isti autor, *Szabadka szabad király város története* 2, Szabadka, 1892, 559. Kata Prčić, *Svadbeni običaji kod subotičkih Bunjevaca pri kraju 19. vika*, Književni sever 3/3–4, Subotica, 1927, 170. Mara Malagurska Đorđević, *Bunjevački običaji u slikama*, Subotica, 1927, 38. Ante Sekulić, *Narodni običaji bačkih Bunjevaca*, ZbNŽO 50, 1986, 323, 324. Milana Černelić, *Svatovske časti*, EZ FFZ NR 87 (Sombor i okolica, okolica Subotice). Svetozar Damjanović, *Zbirka riječi iz Baranje*, 1910, prema: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, SANU 10, Beograd, 1978, 390. Potvrde o *kravaju* u Baranji u istom značenju kao i u Vojvodini nema u etnološkoj literaturi.
- 36 Szárics Jenő, N. dj., 887. József Antunovic, N. dj., 214. Iványi István *A szabadkai...*, N. dj., 197.
- 37 Milana Černelić, N. dj., EZ FFZ NR 87 (Nenadić, Gradina, Lugovo).
- 38 Milana Černelić, Terenski zapisi iz 1983. godine.
- 39 Deisinger Margit, *Délszláv(bunyevác) szokás és népi hitvilág gyűjtés*, Arhiv Etnografskog muzeja u Budimpešti (Néprajzi múzeum Budapest) (dalje: NMB) EA 4023 (Erd, Erčin).
- 40 Stjepan Bartolović, N. dj., 31. Antun Kesejić, N. dj., 31. Isti autor, N. dj., ONŽO sign. NZ 7^a. Miloš Škaljić, N. dj., 106. Deisinger Margit, N. dj. NMB EA 4023. Osim naziva *kravaljuše* u ARJ navodi se prema Vuku Karadžiću za istu ulogu naziv *kravaljnoša* koji se kao takav koristi u Bačkoj. U etnološkoj literaturi ova varijanta naziva nije poznata.
- 41 Deisinger Margit, N. dj., NMB EA 4023.
- 42 Milana Černelić, N. dj., EZ FFZ NR 87. Isti autor, *Običaj plesa s nevjestom u svadbenim običajima Bunjevaca*, Folklor és tradíció 5, Budapest, 1988, 82 (Vancaga, Čavolj, Gornji Sentivan, Bikić).
- 43 Berkity György, *Népmertetés. Tudománytár* 6, Buda, 1839, 326.
- 44 Stjepan Bartolović, N. dj., 31. Antun Kesejić, N. dj. ONŽO sign. NZ 7^a. Isti autor, N. dj., EZ FFZ SR 31.
- 45 Milana Černelić, N. dj., EZ FFZ NR 87. Isti autor, Terenski zapisi iz 1983. godine. Osim toga takav kolač potvrđen je u rukopisnoj građi za područje južne Mađarske. Zlata Šibalin, *Bunjevački običaji u Gari*, diplomski rad, Visoka nastavnička škola Pečuh — Katedra za hrvatsko-srpski jezik i književnost (*Tanárképző Főiskola Pécs — Horvat—szerb tanszek*) (dalje: TFP—Hszt). Antun Vidaković, *Narodni običaji bunjevačkog stanovništva sela Gornji Sentivan*, diplomski rad, TFP—HSZT. Marija Batinkov, *Svadbeni običaji kačmarskih Bunjevaca*, diplomski rad. TFP—Hszt.

- 46 Milana Černelić, N. dj. EZ FFZ NR 87. Isti autor, Terenski zapisi iz 1983. godine. Berkity György, N. dj., 321.
- 47 Milana Černelić, Terenski zapisi iz 1983. godine. Mišo Mandić *Svadbeni običaji čavoljskih Burjevaca*. Etnografija južnih Slavena u Mađarskoj 1, Budimpešta, 1975, 123. Antun Vidaković, N. dj., TFP-Hszt. Marija Batinkov, N. dj., TFP-Hszt.
- 48 Deisinger Margit, N. dj., NMB EA 4023 (Erd). Isti autor, *Néphit es népszokások (bunyevác)*, NMB EA 3031 (Tukulja). Milana Černelić, Terenski zapisi iz 1983. godine (Tukulja).
- 49 ARj 5, 487. Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków. 1927. Reprint: Warszawa, 1970, 257. Petar Skok, N. dj., 184. *B'lgarski etimologičen rečnik*, Sofija, 1979, pod: kravaji, 701, 702. France Bezlaj, *Etimološki slovar Slovenskega jezika 2*. Ljubljana, 1982, 84. Trubačev Oleg Nikolaevič, *Etimologičeskij slovar slavjanskih jazykov 11*, Praslavjanskij leksičeskij fond, Moskva, 1984, 112, 113. Maks Fasmer, *Etimologičeskij slovar russkogo jazika 2*. Moskva, 1986, 332.
- 50 Trubačev Oleg Nikolaevič, N. dj., 115, 116.
- 51 V. V. Ivanov – V. N. Toporov, *Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostet*, Moskva, 1974, 254, 255, 256, 257.
- 52 Petar Skok, N. dj., 184. Trubačev Oleg Nikolaevič, N. dj., 116.
- 53 Zahvaljujem se prof. Milovanu Gavazziju na sugestiji da se etimologija imenice *kravaj* pokuša sagledati na drugi način od dosadašnjih pristupa.
- 54 ARj 5, 488. Petar Skok, N. dj., 184. France Bezlaj, N. dj., 84.

KRAVAJ IN THE SOUTH SLAV WEDDING CUSTOMS

SUMMARY

The author deals with the use and terminology of the ritual pastry »*kravaj*« in South Slav weddings. The role of and the procedure with *kravaj* prove to be of the same meaning and function; despite regional variation, in the East Pannonian plane, in east Serbia, as well as in parts of Bulgaria and Macedonia. Besides an ethnographic account, the author considers the etymology of the term *kravaj*. Her conclusion is that the root of the word is in the verb *kraviti*, the argument which she supports by ethnographic evidence.